

Så m[æ]rkligt är e och ä

Unga stockholmare äter inte längre reker eller ser reven raska över isen. I stället är andra förändringar av uttalet av e och ä på gång.

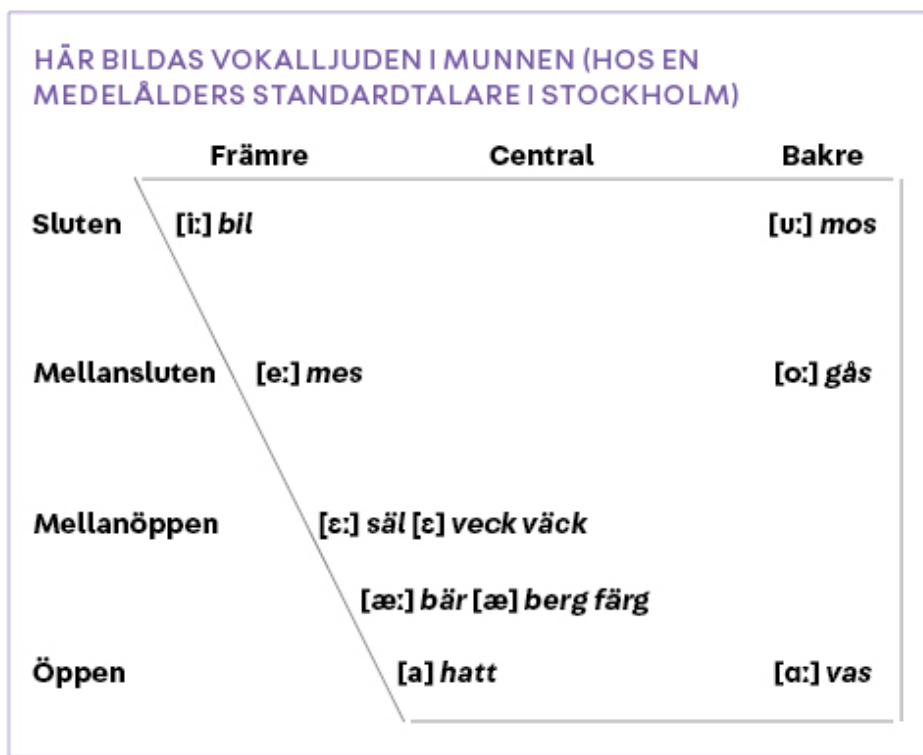
SPRÅKET STÅR ALDRIG STILL. Det finns alltid något nytt att irritera sig över för den som så önskar. En kär källa till tandagnisslan är sedan länge uttalet av de ljud som i skriften betecknas med e eller ä. Beroende på vilket uttal man råkar ha kan man bli anklagad för att vara dryg stockholmare, lantis, spoling eller rentav analfabet. Våra meningsskiljaktigheter i fråga om dessa ljud kan beskrivas med hjälp av *vokalhöjd*. Vissa vokaler bildas långt uppe i munnen, andra bildas längre ner. Vokaler kan också bildas längre fram eller längre bak och skilja sig i fråga om läpprundning, men dessa dimensioner är inte så relevanta i frågan om e och ä. Om du säger *hit* är (främre delen av) tungan i princip så högt upp det går. Du bildar då ett [i]. Om du sänker tungan en aning får du ett [e], som i hur de flesta av oss uttalar *heta*.

Sänker du nu tungan ytterligare når du ett [ɛ], och redan här blir beskrivningen lite skakig. Det är i alla fall med denna variant vi medelålders talare – om vi får tillåta oss att generalisera lite – av standardsvenska uttalar *äta*.

Låter du därpå tungan sjunka ett snäpp till hamnar vi på [æ], vilket ovannämnda medelålders talare använder framför *r* i ord som *lära*. Samma vokalkvalitet finns i engelska *bad*.

Går vi ännu ett steg neråt hamnar tungan så långt ner den kan vara. Då får vi ett [a], som i *hatt*. Det är alltså ingen slump att tandläkaren ber oss att säga *aah*. Då är tungan ju ordentligt ur vägen.

Vokalerna kan dessutom vara korta eller långa. Längd markeras i fonetisk skrift med tecknet : efter det ljud som är långt, som i till exempel väsa [vɛ:sa] och vässa [vɛs:a].

VAD FINNS DET DÅ att bli arg över? Vi börjar lite försiktigt. Tittar vi i *Svenska Akademiens ordbok* ser vi att det där görs skillnad på vokalkvaliteten i *hem* och *fem*. De här orden togs upp i band som utkom 1930 respektive 1924, och med modern notation skulle vokalljuden uttryckas som [hem:] kontra [fɛm:]. Samma kontrast finner vi i *sett* [set:] och *sätt* [sɛt:] – och där har uttalsskillnaden också stöd i skriften. Det har inte gjorts någon regelrätt undersökning om i vilken grad denna distinktion upprätthålls i landet, men det är nog en inte alltför djärv gissning att de flesta av oss har ungefär [set:]-uttalet för båda orden och samma vokal i [hɛm:] som i [fɛm:]. Denna sammanslagning verkar inte ha orsakat någon direkt vrede, utan bjuder kanske mest på en vag irritation.

Sammanfallet mellan [e] och [ɛ] har alltså i dessa fall passerat utan stridigheter. Men det gäller bara de korta vokalerna! När vokalen är lång är vi tydligen kitsligare. Det är här det så kallade Stockholms-e kommer in. Där standardspråket påbjuder att *leka* ska uttalas som [le:ka] och *läka* som [lɛ:ka] struntade stockholmarna under större delen av 1900-talet i sådant finlir och sa [le:ka] om båda. Detta har hånats i andra delar av landet och motarbetats av skollärare, och nu för tiden är det nog knappt någon under 50 år i själva Stockholm som säger *bevern eter sekert gres*. Ett undantag finns i ord som stavas med e. Där kan vi uttala *chef* som [hɛ:f] trots att många andra tycker att det heter [hɛ:f].

NU SLUTAR DET INTE DÄR. Stockholmsarna har faktiskt alltid kunnat frambringa ett slags ä – men bara framför r. Sålunda har vokalerna i *lera* och *lära* hållits isär, i skepnaderna [le:ra] och [lɛ:ra] – men man hade däremot inget [ɛ:]. Vad gör skoleleven då, när läraren vill att man ska säga äta med detta främmande [ɛ:]? Man

tar det man har, och har man bara ett ä-ljud, nämligen [æ:], får man väl ta det i bruk även i ord där det inte följs av *r*. Det är förmodligen därför dagens ungdom (och numera en hel del medelålders talare) säger [lɛ:ra], [æ:ta] och [læ:ra]. Och gissningsvis finns det folk runtom i riket som är ungefär lika fientligt inställda till detta moderna [æ:ta] som man tidigare var till [ɛ:ta].

LÅT OSS FÖR en stund vända blicken mot gnällbältet, ett populärt språkområde att hacka på. I Örebro har man inte haft några särskilda krumbukter för sig framför *r*, så förutom att man har ett i riksspråkliga öron fullt accepterat uttal av *läsa* i [lɛ:sa] behåller man denna vokalhöjd även i *lära*: [lɛ:ra]. På samma sätt fungerar det med de korta vokalerna. Standardspråket säger *hem* och *fem* med [ɛ], men *berg*, *färg* och *värre* med [æ]; örebroarna har i stället ett konsekvent [ɛ] i både *hem/fem* och *berg/färg/värre*. Det här har stockholmare skrockat elakt åt. Det borde de inte ha gjort.

På senare år har det nämligen börjat hända saker i Stockholm. Vi hade precis hunnit vänja oss vid att ungdomen säger "Vart är vi på v[æ:]g?" och kanske tänkt att nu får väl språkhistorien ändå ta sig en liten paus, men då fick en ny kull ungdomar för sig att börja tala delvis som i Örebro! Jag har själv noterat detta under några år när ett par tonåringar från södra Stockholm i linje med sin ålder säger [æ:ta], men som i motsats därtill faktiskt uttalar *värre* som [vɛr:ɛ], det vill säga med samma vokal som i *hette* och *längd*. Ett tag trodde jag att detta kanske kunde vara något väldigt lokalt, men under vintern har jag hört kombinationen [æ:ta] och [vɛr:ɛ] även i barn-tv, och nyligen diskuterades frågan i ett inslag i P4 Stockholm, så av allt att döma börjar detta ta fart. Vi bor alltså, enligt dessa yngre medborgare i Sv[ɛ]rige, inte Sv[æ]rige.

SÅ SKILJER SIG UTTALET AV E OCH Ä I NÅGRA OLIKA VARIANTER AV STOCKHOLMSKA FRÅN STANDARD SVENSKA:

	<i>veta</i>	<i>äta</i>	<i>bära</i>	<i>hem/vett</i>	<i>fem/vätt</i>	<i>berg/färg</i>
Standardsvenska i Stockholmstrakten	e:	ɛ:	æ:	ɛ	ɛ	æ
Regional standardsvenska	e:	ɛ:	æ:	e/ɛ	ɛ	æ
Äldre stockholmare	e:	e:	æ:	e	e	æ
Örebroare	e:	ɛ:	ɛ:	ɛ	ɛ	ɛ
Dagens relativt traditionella ungdom i Stockholm	e:	æ:	æ:	ɛ	ɛ	æ
Dagens mer progressiva ungdom i Stockholm	e:	æ:	æ:	ɛ	ɛ	ɛ

FINNS DET NÅGON plausibel förklaring till varför somliga av samtidens Stockholmsgymnasister säger [bɛr:j] och [fɛr:j] – i stället för [bær:j] och [fær:j], som mer traditionellt lagda ungdomar samt medelålders och äldre medborgare uttalar

det? Ja, kanske. Jag har diskuterat detta med min kollega Adam Horn af Åminne. Han har framkastat en idé om hur det gått till.

Det är nämligen så att första vokalen i *äta* på sin färd neråt i munnen är på vippen att krocka med [a:] som i *aah*. Det gör inte så mycket eftersom det vanliga långa *a*-ljudet normalt sett uttalas med en bakre, mörkare kvalitet – som i *gran* [grɑ:n] – och att det därför inte riskerar att uppstå potentiellt förvirrande homofoner (alltså ord som uttalas likadant). *Väs!* och *vas* kommer att hållas åtskilda oavsett vilket *ä*-ljud vi har. Om även de korta vokalerna skulle dras med i denna totala tungsänkning skulle däremot *märk!* [mæ:r:k] riskera att krocka med *mark* [mar:k], vilket skulle kunna bli lite opraktiskt ibland. Så i stället för att låta [æ] gå mot [a] har talarna – rimligen helt omedvetet – i stället höjt den förstnämnda vokalen till [ɛ], vilket ger uttalet [mɛ:r:k]. Om detta antagande stämmer beror den pågående uttalsförändringen inte på ett inflöde av närkingska influerare till huvudstaden, utan det rör sig snarare om ett slags inomspråkligt reparationsarbete. Vi som varit med ett tag tycker kanske resultatet är m[æ]rkligt, men för dagens unga ungdom är det alltså den språkliga v[ɛ]rkligheten. Det återstår att se hur denna uttalsförändring sprider sig och om den blir föremål för lika ilsken kritik som tidigare generationers påfund.

Martin Persson är doktorand i nordiska språk vid Stockholms universitet.

- ARTIKLAR

PUBLICERAD 2023-04-03

AV: MARTIN PERSSON

BILD: ISTOCKPHOTO

TEXT: MARTIN PERSSON
PUBLICERAD 2023-04-03